

М. О. Карпенко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету "Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого" (м. Харків)

УДК 343.137.5 (477)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ: ПРОГРЕСИВНИЙ ПІДХІД ЧИ СТАРІ ПРОБЛЕМИ?

Проаналізовано порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Акцентована увага на позитивних новаціях кодексу. Зроблена спроба спрогнозувати, з якими проблемами можуть зіткнутись сторони кримінального провадження та судді.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальне провадження.

В останні роки активізувалася діяльність держави, спрямована на створення цілісного дієвого механізму захисту прав, свобод і законних інтересів дітей. І це не випадково. Як свідчить статистика, яку наводять Генеральна прокуратура, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, продовжується зростання негативних проявів у дитячому середовищі. Ось лише окремі цифри:

- в Україні проживає понад 8 млн. дітей, з яких майже 70 тис. у сім'ях, які опинились у складних життєвих обставинах;
- кожен другий школяр в Україні має досвід тютюнопаління та вживання пива; кожен третій скуштував горілку, четвертий — скуштував наркотичні речовини;
- щороку за бродяжництво 12 тис. неповнолітніх потрапляють до дитячих притулків.
- у третині регіонів держави впродовж останніх років спостерігається негативна тенденція до зростання злочинності серед неповнолітніх, вчинення ними повторних злочинів, у групі осіб, а також у сфері незаконного обігу наркотиків, зростає питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів;
- кожний десятий злочин вчиняється неповнолітніми або за його участю [1; 2].

Про пріоритетність молодіжної політики свідчить низка нормативно-правових актів, прийнятих за останній час на державному рівні: внесення змін до Закону України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” [3], і розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки” (2006 р.) [4], і Указ Президента України від 11 липня 2005 р. № 1086 “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей” [5]. Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597 схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [6]. Метою Концепції є побудова дієвої системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, спроможної забезпечити правильність та ефективність прийняття кожного правового

рішення стосовно дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, створення повноцінного механізму її перевиховання та соціальної підтримки.

Безперечно, однією з визначальних складових втілення в життя положень зазначененої Концепції стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі по тексту — новий КПК України), в якому дещо по іншому регламентується судочинство щодо неповнолітніх. Аналіз та співставлення положень нового КПК України з приписами Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі по тексту — КПК 1960 р.) та вищезгаданої Концепції, міжнародно-правових актів у сфері захисту дітей дозволяє висловити власні міркування щодо зазначененої процедури провадження. Зрозуміло, що практики застосування норм нового кодексу немає, а тому це буде лише свій погляд на новели, що з'явилися, та спроба спрогнозувати, з якими проблемами можуть зустрітись сторони кримінального провадження та судді.

По-перше, варто звернутися до позитивних аспектів, які, беззаперечно, покращать кримінальне провадження щодо осіб, які не досягли вісімнадцяти років, зроблять його більш дієвим та ефективним, з точки зору досягнення завдань кримінального судочинства.

1. У новому КПК України (параграф 2 гл. 38) з'явилася нова, чітко окреслена процедура провадження щодо неповнолітніх, які після досягнення одинадцятьирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Тобто зараз ми маємо дві нормативно визначені систематизовані процедури провадження щодо неповнолітніх:

а) які є суб'єктами злочину;

б) які вчинили суспільно небезпечне діяння з одинадцяти років до настання віку кримінальної відповідальності.

Це, безсумнівно усуне неоднакову практику провадження процесуальних дій у цій категорії кримінальних справ, уdosконалить процесуальне положення неповнолітніх. Зокрема зараз деякі слідчі проводять процесуальні дії з такими неповнолітніми, як зі свідками, інші — як з особами, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

2. Законодавці зробили значний акцент на поглибленню з'ясуванні вікових, психологічних та психофізичних особливостей неповнолітніх, які потрапили у сферу дій кримінального процесу. З'явилися нові статті, які орієнтують правозастосувача на встановлення повних та всебічних даних про особу неповнолітнього, детальне з'ясування конкретних умов його життя та виховання. Визначили інструментарій, який допоможе це зробити. Зокрема робиться наголос на доцільноті проведення комплексних психолого-психіатрічних та психологічних експертіз, залученні спеціалістів для проведення процесуальних дій за участю дитини, більш активної участі у процесі представників служби та кримінальної міліції у справах дітей. Це є цілком правильним, оскільки для прийняття законного й обґрунтованого рішення суд повинен мати повні та чіткі дані про особистість неповнолітнього, умови його життя та виховання, обставини, за яких було вчинено злочин. Це дозволить індивідуально підійти до кожного з них, зокрема під час проведення слідчих дій, при обранні заходів забезпечення кримінального провадження, визначені виду та міри покарання, застосуванні примусових заходів виховного характеру, адже вже на етапі кримінального провадження треба таким чином дослідити особистість дитини, оточуюче її середовище, визначити об'єктивні чинники, що вплинули на вчинення нею правопорушення, щоб правильно прийняти рішення про відповідальність дитини. Треба пам'ятати, що психіка дитини ще розвивається, її характер ще не до кінця сформований, на нього можна впливати. А тому кінцеве рішення у справі повинно бути таким, щоб дитина розуміла, що воно справедливе,

а з точки зору завдань кримінальної політики держави стосовно неповнолітніх, стало одним з визначальних факторів перевиховання та ресоціалізації дитини, а не лише карю за вчинене.

Разом з тим треба констатувати, що із прийняттям нового КПК до кінця не вирішена проблема створення чіткого механізму отримання інформації про неповнолітнього, у якого стався конфлікт із законом, умов його життя. Зокрема ні в новому КПК, ні в інших нормативних актах не визначений окремий орган або особа, яка безпосередньо займалася б збиранням відповідних даних. На практиці це призводить до того, що слідчі та судді обмежуються лише отриманням довідок з місця проживання, навчання або роботи неповнолітнього. Відомості про характер дитини не отримуються, не збирається інформація про її оточення. А тому в багатьох випадках суд, приймаючи остаточне рішення у справі, не може спрогнозувати, як вплине призначений вид та міра відповідальності на подальшу долю дитини. Вбачається, що необхідно вирішити цю проблему шляхом визначення в новому КПК або спеціальному законі суб'єкта, який би відповідав за цей напрямок діяльності з наданням йому відповідних повноважень. При цьому було б доцільно, щоб зазначена фігура вступала в контакт з неповнолітнім уже на початкових етапах провадження та працювала з дитиною у подальшому на стадії ресоціалізації дитини. До речі, в окремих країнах відповідну функцію виконують офіцери служби пробації.

3. Як зазначають психологи, у стресовій ситуації, якою для дітей є кримінальне провадження, у них загострюються тенденції до примітивних способів психологічного захисту, що проявляється в таких формах: реакція опозиції (бравада, демонстративний характер дій, висловлювань, який не є внутрішньо вмотивованим); реакція відмови (непідкорення вимогам); реакція ізоляції (прагнення уникнути негативних контактів); фрустрація у формі агресії чи уникнення спілкування. Тому виникає питання створення максимально "м'якої", неформальної процедури розслідування та судового розгляду справ про злочини неповнолітніх, яка дозволила б: зберегти психологічну рівновагу неповнолітнього, у якого стався конфлікт із законом, врахувати його індивідуально-психологічній вікові особливості, реалізувати гнучку систему кримінально-правових заходів впливу. З цієї точки зору, новий КПК України є прогресивним, адже його положення передбачають спеціалізацію у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Зокрема, не пізніше трьох місяців з дня опублікування кодексу у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду кримінальних та цивільних справ повинні бути обрані судді, уповноважені на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Крім цього, у той же строк керівники органів досудового розслідування визначають слідчих на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Разом з тим слід звернути увагу, що за КПК України 1960 р. у всіх справах про злочини, вчинені неповнолітніми, досудове слідство провадилося органами внутрішніх справ. За новим КПК України так звана спеціальна (персональна) підслідність не передбачена. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюють слідчі різних органів залежно від кваліфікації злочину за статтею Кримінального кодексу України.

Є й інші позитивні новації. Проте слід звернути увагу на деякі аспекти, які потребують додаткового осмислення.

1. Якщо подивитися на зміст гл. 38 нового КПК України, то можна побачити відсутність статей, що регламентують особливості пред'явлення обвинувачення неповнолітньому (в деякій мірі аналог повідомлення про підозру); пред'явлення матеріалів справи неповнолітньому обвинуваченому (доступ до матеріалів досудового розслідування); права та обов'язки законного представника; особливості постановлення вироку щодо неповнолітнього. Багато статей мають посилання на загальні положення нового КПК України, наприклад, "... питання передання

неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу...”, “... ухвала, постановлена за наслідками розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, може бути оскаржена в порядку, передбаченому цим Кодексом”. Зрозуміло, що законодавець на початку констатує, що порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами кодексу з урахуванням особливостей, передбачених зазначеною главою. Разом з тим, на наш погляд, значно ускладнюється сприйняття нормативного змісту кримінального провадження щодо неповнолітніх як для самого неповнолітнього, так і його законного представника у порівнянні з КПК України 1960 р. В останньому хоч і було багато відсилочних норм, у яких містилися посилання на конкретні статті, однак простежувалася комплексна процедура розслідування та судового розгляду справ про злочини неповнолітніх. Новий КПК України потребує орієнтації учасників процесу, які не є спеціалістами у галузі права, в усіх положеннях нового КПК України.

2. Звертають на себе увагу положення нового КПК, пов’язані з матеріальними підставами застосування примусових заходів виховного характеру. Якщо подивитися на зміст Кримінального кодексу України, то можна побачити, що в ньому передбачений інститут звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру та інститут звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Кореспондуючи з норми Кримінального кодексу України, КПК України 1960 р. передбачає у цьому випадку дві процедури кримінального провадження. Якщо ж звернутися до змісту гл. 38 нового КПК України, то можна констатувати про відсутність процесуальної регламентації інституту звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Крім того, глава містить норму про дострокове звільнення від примусового заходу виховного характеру з посиланням на порядок, передбачений новим КПК України. Разом з тим вбачається, що встановлення підстав відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння чи злочин, вид та міра відповідальності, умови їх зміни, звільнення від них є прерогативою матеріального права.

3. Додаткового осмислення потребує і передбачена новим КПК України можливість участі неповнолітнього, у якого стався конфлікт із законом, у провадженні на підставі угоди про визнання винуватості.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна сказати, що нормами, якими регламентується кримінальне провадження щодо неповнолітніх за новим КПК України, встановлені додаткові гарантії захисту прав та законних інтересів дітей, які потрапили у сферу дії кримінального процесу. окремі проблеми, які можуть, за нашими прогнозами, виникнути під час провадження у справах цієї категорії, слід усунути шляхом прийняття відомчих нормативно-правових актів, а також подальшого удосконалення законодавчої бази у сфері захисту дітей.

Список використаних джерел

1. Про стан злочинності серед неповнолітніх у I півріччі 2011 року та основні завдання органів управління освітою щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 10.10.2011 р. № 1/9–761 [Електронний ресурс] Освіта в Україні та за кордоном — Освіта.UA. — URL : http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/23919.
2. Прокурорським оком на дітей [Електронний ресурс] Закон і Бізнес. — 2012. — № 22 (1061). — 26 березня — 1 червня. — URL : http://zib.com.ua/ua/9825-u_gpu_zanepokoeni_zrostannym_zlochinnosti_sered_nepovnolitn.html.
3. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [Текст] // ВВР. — 1995. — № 6. — Ст. 3.

4. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки”: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.04.2006 р. № 229-р // ОВУ. — 2006. — № 17. — Ст. 1274.
5. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей : Указ Президента України від 11.07.2005 р. № 1086 // ОВУ. — 2005. — № 28. — Ст. 1618.
6. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597 // ОВУ. — 2011. — № 41. — Ст.1663.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального процесу
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”
(протокол № 12 від 1 червня 2012 року)*

Надійшла до редакції 19.06.2012

Карпенко М. О. Особенности уголовного производства в отношении несовершеннолетних по Уголовному процессуальному кодексу Украины: прогрессивный подход или старые проблемы?

Проанализирован порядок уголовного производства в отношении несовершеннолетних по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Акцентировано внимание на позитивных новеллах кодекса. Осуществлена попытка спрогнозировать, с какими проблемами могут столкнуться стороны уголовного производства и судьи.

Ключевые слова: несовершеннолетний, уголовное производство.

Karpenko, M. O. Peculiarities Qualities of Criminal Proceedings against Minors under the new Criminal Code of Judicial Practice of Ukraine: Progressive Attitude or Old Problems?

The order of criminal proceedings against minors under the new Criminal Code of Judicial Practice of Ukraine is analyzed. The attention is focused on positive innovations of the Code. The attempt to predict is carried out what problems the parties of criminal proceedings and the judge can face with.

Keywords: juvenile, criminal proceedings.

